

Микола ЕТЕРОВИЧ

СПІВПРАЦЯ МІЖ ДЕРЖАВОЮ ТА ЦЕРКВОЮ У СПРАВІ ВИХОВАННЯ НА БЛАГО СІМ'Ї*

Шановні Пані та Панове,

Згідно з вказівками організаторів, тема сьогоднішнього Круглого Столу про відносини між *Сім'єю та Освітою*, входить в рамки конференції "*Освіта і сім'я в постатеїстичному суспільстві*". Ця тема направляє також нашу увагу до проблеми, яка є дуже важлива, як для суспільства, так і для Церкви та релігійних спільнот, які справедливо розглядають сім'ю як основну категорію людського існування, та головний осередок політичної та церковної спільноти.

Після деяких вступних зауважень, я хотів би згадати стан сім'ї при марксистських режимах, підкреслити важливість змін, що мали місце 1989 року, далі хочу зупинитися над темою про внесок Святого Престолу й Католицької Церкви у справі утвердження відносин між вихованням та сім'єю на Європейському континенті, зосередивши увагу на ситуації в посткомуністичних країнах Центральної та Східної Європи.

Вступні зауваження

Велика повага до сім'ї зумовлена тим, що сім'я, природним шляхом, передає своїм членам, насамперед, дітям, народженим від любові чоловіка та жінки, людські, культурні та соціальні цінності, просякнуті релігійною свідомістю. Ця свідомість визначає зв'язок між сім'єю та Богом, між членами самої сім'ї, її зв'язок з ближніми, а також взагалі зі світом. Беручи до уваги особливості постатеїстичного суспільства, можемо сказати, що й ті сім'ї, де, начебто, і не сповідують якоїсь віри, насправді не можуть обійтися без, принаймні, псевдо-релігійного бачення життя. Стверджуючи це, маю на увазі, що атеїстичне бачення життя містить в собі певний елемент релігійного, як це добре видно на прикладі марксизму, який мав свої світські обряди й церемонії, віру в утопічне торжество миру, справедливості й

рівності між людьми і цілими народами в найближчому майбутньому, тобто, в межах нашої людської історії.

У загальноприйнятому уявленні сім'я є *першою школою* для кожної дитини, яка від народження оточена любов'ю батьків і всіх членів родини в більш ширшому розумінні, яке традиційно включає до її складу бабусь і дідусів.

Утім, сім'я не відчуває себе у змозі, лише власними зусиллями, дати своїм дітям всебічне виховання. Це є очевидним особливо в сучасному суспільстві, де вимоги до виховання набагато перевершують можливості однієї родини. Але, як показує історія, сім'я завжди потребувала підтримки, з одного боку, суспільства з його державними структурами, а з другого боку – Церков, до яких належали члени сім'ї. Співпраця між Державою та Церквою, і в плані виховання також, могла б мати дуже позитивні наслідки для гармонійного та цілісного виховання молоді.

Сім'я в марксистських країнах

На жаль, говорячи про комуністичні режими, слід підкреслити, що в недавньому минулому подібної співпраці для підтримки сім'ї між світською і церковною владою не існувало. Навпаки, Держава вела боротьбу, більш чи менш відкрити, з релігійними та духовними цінностями, пропонованими Церквою та релігійними спільнотами і так необхідними для гармонійного розвитку молодого покоління. Через це у молодих людей виникала певна роздвоєність. Школа пропонувала їм атеїстичну концепцію життя, яку підтримувала публічна пропаганда, насамперед, через засоби масової інформації, в той час, як у більшості сімей дітям прищеплювали релігійне бачення світу. Молодь не завжди була спроможна синтезувати ці протилежні бачення. Звичайно, така роздвоєність мала досить негативні наслідки для гармонійного розвитку юнаків та дівчат і для їхнього входження в суспільство.

Перед таким вторгненням тоталітарної Держави, яка нав'язувала атеїстичне світосприйняття, сім'я часто служила притулком і захистом для всіх своїх членів. Вона була острівцем, нехай і невеличким, свободи й творчості, відкритим і релігійному баченню світу. Проте, сім'я не могла існувати неначе фортеця, ізольована від суспільства. Рано чи пізно і в її лоно потрапляли

негативні впливи офіційної марксистської ідеології. Це спричинилося до зростаючої дезорієнтації суспільства й поглибило кризу сім'ї, негативні наслідки відчуваються і досі.

Зміни, що сталися після падіння комунізму

Рік 1989 став переломним для світу, і насамперед, для країн Центральної та Східної Європи. Зміна загального клімату позитивно вплинула і на встановлення сім'ї.

Падіння берлінського муру символізує крах комунізму й кінець двополюсному протистоянню в світі. Крім того, падіння марксистських режимів дозволило численним народам знову стати господарями своєї долі. Це стосується, насамперед, федеративних Держав, що їх однопартійна система тримала в залізній дисципліні. В наслідок краху комунізму закінчили своє існування Радянський Союз, Югославія та Чехословаччина. Натомість, на світовій сцені з'явилися численні держави: 15 – на території колишнього Радянського Союзу, 2 – замість Чехословаччини, 5 – в колишній Югославії. Вони розпочали нелегкий шлях побудови структур, властивих Демократичній Державі, в пошані до всіх свобод, включаючи релігійну, яка за часів комунізму постійно порушувалася.

Також і інші країни комуністичної Європи, що не належали до федеративних, прагнули розбудувати державний лад згідно зі своїми природними національними, соціальними та релігійними традиціями.

В Енцикліці *Centesimus annus*, опублікованій у 1991 році, Святіший Отець Іван Павло II присвятив третій розділ цій епохальній події, підкресливши її величезне значення. Як стверджує Вселенський Архієрей, причини розвалу комунізму слід шукати у відсутності свободи, в помилках економічного характеру та в духовній порожнечі, яку створювали ці режими. У той сам час, Його Святість застеріг народи, що звільнилися від комуністичного ярма, щоб вони не обирали хибні шляхи в прагненні досягти добробуту за всяку ціну. За словами Святішого Отця, потрібно поволі просуватися важким шляхом соціальних та економічних реформ, в повазі до етичних та моральних норм, які лежать в основі всякого гармонійного розвитку людини та суспільства. Цей процес передбачає зміну ментальності *dell'homo sovieticus*, яка була позначена пасивністю,

відсутністю заповзятливості, очікуванням, що Держава вирішить всі його проблеми, байдужістю до потреб інших людей, насамперед тих, хто бідний та нужденний, браком поваги до колективної власності. Безумовно, як вказує Його Святість, також релігія мала відіграти важливу роль. Вона сприяла падінню комуністичної системи. Тому вона, також, має взяти активну участь у відбудові нового суспільства, згідно з повчаннями так званої *соціальної доктрини Церкви*. Ідеться, предусім, про доктрину, яку розробила Католицька Церква, в основному, після Енцикліки Папи Лева XIII, *Rerum novarum*, що була опублікована 1901 року.

Дуже тішить те, що нещодавно, у 2000 році, також і Російська Православна Церква представила бачення свого соціального зобов'язання, яке має багато спільного з католицьким баченням, і яке в такий спосіб відкриває широке поле для спільної праці заради добра всіх членів суспільства.

*Роль Католицької Церкви
в перебудові посткомуністичних країн*

Від 1989 року до 2002 пройшло 13 років. Маємо право запитати себе, яку роль відіграли Церкви в змінах, що сталися в постатеїстичних суспільствах і, особливо, у співвідношенні *освіта - сім'я*, що є темою нашого Круглого Столу. Дозволю собі вказати на декілька аспектів діяльності Католицької Церкви в країнах, що звільнилися від комунізму в Центральній та Східній Європі.

Після 1989 року Католицька Церква змогла переорганізувати свої структури в тих країнах, де раніше панував комунізм, який перешкоджав нормальній релігійній діяльності також і іншим релігійним конфесіям. Це означає, що в згаданих країнах Католицька Церква змогла нормалізувати діяльність своїх основних базових структур: створити дієцезії керовані Єпископами; заснувати семінарії для підготовки духовенства; сприяти розвитку нормального життя чоловічих та жіночих Монаших спільнот; займатися благодійною діяльністю, яка раніше була заборонена Державою, або відбувалася під її суворим наглядом.

У той же час Католицька Церква, через свої базові структури, в основному, парафії, продовжувала виховну діяльність серед

людей, сприяючи вихованню у вірі сімей віруючих. Окрім Божественної Літургії, яка залишається основою виховання християнської сім'ї у вірі, Католицька Церква сприяє проведенню *сімейної катехизації*. Церква, в такий спосіб, шукала найбільш відповідний спосіб звернутися через катехизацію не лише до молоді, готуючи її до сакраментального життя, але й до батьків, до мам і татусів, поширюючи таким чином катехизацію, тобто, навчання у вірі, на цілу сім'ю.

Проводячи таку роботу, в посткомуністичних країнах також, Католицька Церква прагнула втілити в життя приписи Другого Ватиканського Собору (1961–1965), які залишаються нормативними для діяльності Вселенської Церкви, як також і інші пізніші документи Вчення Церкви. Це стосується, зокрема, заохочення *Familiaris consortio*, від 22 листопада 1981 року. Цей документ був опрацьований Святішим Отцем Іваном Павлом II на базі роздумів над темою про сім'ю, представників єпископату з усього світу, які зібралися у Римі на Синод 1980 року. Йдеться про документи, які мають велике значення для всіх країн, але особливо важливе їх застосування для посткомуністичних країн, де упродовж десятиліть, через відсутність релігійної свободи, були незнані документи Вселенського Собору і, взагалі, Вчення Церкви, і тому їхнє втілення в життя було неможливим.

Конкордати – особлива ініціатива Католицької Церкви

Існує ще інший аспект діяльності Католицької Церкви, який, на мою думку, важливо підкреслити.

Святий Престол, центральний орган Католицької Церкви, є суб'єктом міжнародного права. Це означає, між іншим, що Святий Престол, представлений Святішим Отцем та центральними органами його Курії, може приймати й посилати дипломатичних представників. Це право Святий Престол використав і по відношенню до країн Центральної та Східної Європи. Після падіння комуністичного режиму Святий Престол установив дипломатичні відносини з 26 посткомуністичними країнами, виславши і отримавши відповідно послів.

Крім цього, з багатьма посткомуністичними країнами Святий Престол уклав **Угоди чи Конкордати**, які регулюють

відносини між Католицькою Церквою та відповідними Державами і носять характер міжнародних юридичних документів. Дозволю собі вказати, які саме посткомуністичні Держави уклали подібні Угоди зі Святим Престолом: це Федеративна Республіка Німеччина, – йдеться про вісім Договорів з різними Землями (Lander), зокрема Східної Німеччини, так званої НДР; Польща, Хорватія, Угорщина, Казахстан, Естонія, Литва, Латвія, Словаччина та Албанія. Крім цього, Святий Престол підписав Угоди зі Словенією та Чеською Республікою, які найближчим часом повинні бути ратифіковані.

Як видно з списку згаданих країн, йдеться не завжди про країни, де переважають католики. В деяких з цих країн католики становлять меншість, як, скажімо, в Естонії, де переважна більшість громадян належать до Протестантизму, а в Албанії та Казахстані – до ісламу. Все – таки ці Угоди не встановлюють привілейованих умов для Католицької Церкви. Це, зрештою, було б і неможливо, тому що сучасна Держава, яка вважає себе демократичною, не може мати державної релігії, ані надавати привілеї якійсь одній релігійній конфесії. Це суперечило б Конституціям окремих Держав, а також і канонічним нормам Католицької Церкви, яка проголошує відокремленість Церкви й Держави, стверджуючи, разом з тим, їхню співпрацю заради добра окремої людини й усього суспільства. Досвід показує, що Святий Престол відкрив шлях, на який стали потім і інші релігії. На практиці це означає те, що Держава готова гарантувати Католицькій Церкві, вона готова зробити і для інших Церков та релігійних конфесій, добре вкорінених у країні.

Серед принципів, які містять згадані Угоди мені приємно згадати три, особливо важливі для теми цього Круглого Столу.

1). Згадані Угоди встановлюють *юридичну рамку* для відносин між Святим Престолом, який представляє Католицьку Церкву у відповідних Державах, та конкретною Державою. Такі Угоди починаються з того, що Держава визнає Церкву як юридичну особу, переважно публічного права. Це означає, що Держава визнає Католицьку Церкву як партнера в соціальному діалозі. Крім того, вточнюється і існує автономність і незалежність Держави та Церкви в їхніх власних сферах діяльності. Католицькій Церкві гарантується незалежність в духовних справах, які пов'язані з її специфічною природою. Що стосується діяльності в соціальній та культурній сферах, Церква й Держава

зобов'язуються розвивати здорову співпрацю на благо всім громадянам, маючи на увазі, що католицькі віруючі водночас є також і громадянами певної Держави.

Тому Конкордатні Угоди встановлюють міцну базу для чіткого визначення відносин між Церквою та Державою і для розвитку взаємної співпраці, насамперед, у сферах спільної зацікавленості, де перехрещується діяльність Держави та Церкви, як наприклад, в освіті та вихованні.

2). Святий Престол та відповідні Держави ще раз підтверджують *право батьків* обирати виховання для своїх дітей. Наприклад, у Конкордаті між Святим Престолом та Польщею стверджується: “Визнаючи право батьків на релігійне виховання дітей та принцип толерантності, Держава гарантує, що початкові та середні державні школи, а також дошкільні учбові заклади, керовані світською адміністрацією або в яких існує самоврядування, впроваджують, залежно від бажання зацікавлених осіб, викладання релігії в рамках відповідної шкільної чи дошкільної учбової програми” (Ст. 12, & 1). Схожий припис знаходимо в *Угоді між Святим Престолом та Республікою Хорватія про співпрацю у виховній та культурній сферах*” (див Ст. 1, &1), а також і в інших Угодах.

Треба підкреслити важливість положення про те, що батьки мають право обирати релігійне виховання для своїх дітей доки вони залишаються неповнолітніми. По досягненні повноліття вони роблять самостійний і відповідальний вибір. Це природне, вроджене право, яке Держава повинна поважати. Тому, коли йдеться про виховання, перевага вибору належить батькам, а не Державі та її установам. Право батьків на виховання свого потомства гарантоване не лише в церковних документах, але і в актах, ухвалених усією міжнародною спільнотою. Щоб не затягувати час, наведу лише два документи, які затверджують це право. Щодо Католицької Церкви, згадаю Декларацію *Geavissimum Educationis* Другого Ватиканського Собору, а серед міжнародних документів – *Всесвітню Декларацію Прав Людини*, ухваленням якої, у 1948 році відкрилася Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй.

У вищезгаданих Конкордатах Держава визнає за Католицькою Церквою свободу запроваджувати **вивчення релігії в державних школах**. У більшості посткомуністичних країн це навчання ведеться. Мова йде про навчання конфесійне.

Тому в державних школах викладається католицька релігія, згідно з педагогічними планами й програмами, розробленими для тієї чи іншої категорії молодих слухачів і схваленими компетентною церковною владою. Слід зауважити, що відповідні Держави надають також і іншим Церквам та релігійним конфесіям можливість робити так само, тобто, викладати свою релігійну концепцію молоді, членам їхніх Церков. Для молоді, яка не бажає вивчати релігію, передбачено, взагалі, вивчення етики або іншої альтернативної дисципліни.

Безумовно, навчання релігії є великим вкладом Католицької Церкви у справу поширення християнської культури. Зокрема, воно має важливе значення для ствердження й закріплення за християнською сім'єю центральної ролі в проєкті становлення суспільства й Церкви. Для Католицької Церкви нормою і ідеалом сім'ї залишається назавжди *Свята родина з Назарету*: Марія і Йосиф з Ісусом Христом у центрі.

3). У згаданих Конкордатах містяться положення про католицькі школи. Щодо цього, то Конкордат між Святим Престолом та Польщею постановляє: “Католицька Церква має право засновувати навчально-виховні центри і керувати ними, серед них – заклади дошкільного виховання і школи всіх ступенів, згідно з приписами канонічного права та принципами відповідного цивільного законодавства. (Ст. 14, & 1). Подібне положення включене до всіх Договорів, підписаних Святим Престолом, в тому числі, і з посткомуністичними країнами. Воно дає можливість утворювати католицькі школи, які, за певних умов, визнаються Державою і мають такі самі права та обов'язки, як і державні школи. Безумовно, в католицьких школах має викладатися програма, схвалена компетентними органами державної влади, які мають також право контролювати учбовий процес у школах Церкви. Окрім базових дисциплін, спільних з державними школами, католицькі школи можуть збагачувати шкільну програму деякими іншими предметами і, зокрема, передбачати факультативну діяльність, дуже важливу для гармонійного і всебічного формування молоді. Отже не дивно, що і не-католики відвідують католицькі школи. Це особливо характерно для країн, де католиків – меншість, як, скажімо, в мусульманських країнах. Учня інших віросповідань іде на користь загальна атмосфера в католицьких школах, де, в загальному, з більшою турботою опікуються процесом

виховання юного учня, багато уваги приділяючи морально-етичним засадам. Таке навчання постійно підтримує згадку про Ісуса Христа, присутнього в Євангелії і в живій Традиції Церкви. Проте, воно з великою повагою ставиться до інших релігійних конфесій. Конфесійне виховання надається тим, хто висловлює про це чітким проханням.

Деякі статистичні дані

Може бути корисним дізнатися, що нині у всьому світі більше, як 46.000.000 учнів та студентів відвідують католицькі школи і лише шоста частина їх – католики.

Зокрема, у всьому світі існують 58.224 заклади дошкільного навчання, їх відвідують 5.112.570 дітей. Потім ідуть 86.505 початкових шкіл, де навчаються 25.441.837 учнів; 34.849 середніх шкіл (наприклад, ліцеїв) мають 13.881.909 учнів. Біля 2.033.318 студентів навчаються в 1.100 католицьких університетах та інститутах.

І в посткомуністичних країнах також існують католицькі школи. У Польщі існує більше 200 католицьких шкіл та більш, як 500 дошкільних центрів; у Словаччині – більше як 150 католицьких шкіл; в Республіці Чехія – близько 80; в Угорщині – близько 180 католицьких шкіл різних ступенів; в Албанії – 12; в Хорватії – 10; в Румунії – 8; в Боснії та Герцеговині – 5; у Словенії – 4; дві школи, відповідно, в Латвії та Литві.

В деяких країнах, наприклад, в Польщі, Хорватії, Угорщині, Словаччині, Литві, Словенії існують також і католицькі Університети та Теологічні Факультети, визнані відповідними державами.

Ситуація в Україні

Не важко помітити, що я не навів статистичних відомостей про католицькі школи в більшості країн колишнього Радянського Союзу. На жаль, католицьких шкіл в цих країнах обмаль. Вони, здебільшого, готують священників і, як правило, не визнаються на державному рівні.

В Україні – ситуація особлива. В країні існують деякі школи, засновані батьками чи угрупованнями мирян, які Держава визнає. Якщо ці миряни є християнами католиками, то можна

говорити, в певному сенсі, про католицькі школи.

Далі, ведеться діалог між представниками Держави та Церков про визнання Теології як університетської дисципліни. Таке визнання вже існує в Російській Федерації та Білорусії. Україна також знаходиться на добрій дорозі. У квітні 2002 року Міністр Освіти і Науки України підписав Декрет, який передбачає запровадження Теології як спеціалізації при вивченні курсу Філософії, в учбові програми вищих навчальних закладів. Разом з цим, було створено Комісію по вивченню способу втілення цього рішення в життя.

Щодо викладання релігії в деяких регіонах України, насамперед, в Західній частині, то вже викладається *християнська етика*, і, начебто, з непоганими результатами. Стосовно цього, ведеться діалог між представниками різних Церков та релігійних конфесій про включення цієї дисципліни, як складової частини, до навчальних програм у державних школах по всій території України. Зважаючи на складну релігійну ситуацію, позначену співіснуванням багатьох релігійних конфесій, серед яких аж три – Православні, пропонується позаконфесійне викладання християнської етики. Ідея гідна підтримки, оскільки вона б дозволила багатьом юнакам та дівчатам відкрити для себе коріння та багатство національної історії, яка з багатьох причин тісно переплетена з християнською концепцією життя, як про це свідчать мистецтво, архітектура, традиція і, в цілому, вся культура українського народу.

Зі свого боку, Католицька Церква, яка має великий досвід у цьому плані, готова зробити свій специфічний внесок у сферу виховання, також і в Україні, шляхом запровадження католицьких шкіл, вищих навчальних закладів, викладання християнської етики та за допомогою інших заходів, які будуть корисні католикам, православним братам і сестрам, а також іншим людям доброї волі. У цьому завданні Католицька Церква очікує на співпрацю з Державою, яка має змінити й пристосувати до вимог часу існуюче законодавство з цих питань, і, в загалі, на підтримку всього суспільства, як це відбувається в інших європейських країнах з розвинутою демократією.

Втілення в життя цих проектів може принести велику користь українському суспільству. Воно б стало вагомим внеском Церкви й релігійних спільнот у справу зміцнення сім'ї, яка

залишається основоположним інститутом також і в постатеїстичних суспільствах в посткомуністичних країнах. Сім'я чекає підтримки з боку Держави й Церков та інших релігійних конфесій. Розвиток виховання на благо сім'ї є важливим діапазоном співпраці між світською та церковною владою заради добра всього суспільства.

ПРИМІТКИ

* Промова Його Преосвященства Миколи Етеровича, Апостольського нунція в Україні, під час круглого столу в Києво-Могилянській академії, 23 вересня 2002 року.